

РУҲ ҚУШИМИЗ ОМОНМИ?

(ШОИРНИНГ «ҚУШ ЙУЛИ»
ДОСТОНИ ХУСУСИДА)

Оламда шундай бир тартиб устиворки, уни ажы күзи, қалб сезгиси билан элас-элас англап мумкин, аммо тўлиқ қамроп билан билиш мумкин эмас. Ўюхий тартибни ўадам-байқадан англган сайнин одамдаги кибор ва уурур кўргони чилларни бўлиб, кўл ҳайрат ўқасини тутилсан иложи йўли.

Элас-элас англаканин жаъни эмонзатидан одамга, унинг турфа хислатига битта-биттадан тимсол эмасмикан! Ростдан ҳам ҳамма жонотдаги феъл-атор бир жойга жамлансан, инсон деган ҳилларни бўйларон сиро қифраси яралса, жаън эмас.

Одамга энг севимли ва ҳавасли (улар одамга ухшаб ерда юрмайдилар, маконлари — кўчи), жонот бу — қушлар. Қуш... Суз айтилиши ўзиёд одамга қандайдир эрк, руҳий парвоз, этилмалан ораз, ушалмаган армоя ва яна ҳанча нарсаларни эсга туширади.

Бу нарсаларнинг ҳаммаси битта нуктага — қўйилга, жонга келиб тўхтайди. Шунда ҳазрат Навоий «Лисонут-тайр»нинг илк сатрлари:

Жон қуши чун мантири роз айлагай,
Танги ҳамда бирла оғоз айлагай,

магзини озигина чакандай бўламиш. «Хон қуши», жон-қуши, қушлар. Шунда барча олам қушларни подшохи Семургни излаб ўйла тушган қушлар қуш бўлшилларни билан бирга фақат қуш эмасликлари, ҳатто отиқ одамга тимсол эмасликлари, балки одам танасидами, танаси-юна кеърлардидир макон тутган жон қуши — Рӯҳга тимсол экани англанишади.

Бу дунё тимсоллар дунёнидир. Ҳар нарса нимагадир тимсол, оқибатда инсонга тимсол, инсоннинг ўзи яна кимгидир, нимагадир тимсол... Охир-оқибат ёргу дунё «ҳан жамолити тажаллийси»дан (Алишер Навоий) иборат дебилади. Тажаллий асл мой, яратвичини оламдаги зуҳурот, жилоланишадир.

Ҳудуд бошчилдига қушлар Семургни излаб ўйла тушшишади, етти водийин босиб ўтиб, охир-оқибатда уни УЗЛАРИГА боришлари буюк мажозий маънога эга, яъни Оллоҳ ташвирида эмас, ичда, қўйилада. Фақат уни тоши учун қўйил пок бўлумоги, тана шайтоний кўтказулардан озод бўлумоги лозим. Ҳазрат Навоий достони рух тана доирасида бўлатириб, унинг кўтказулардан кўтказулар, руҳий камолотга эришига. Оллоҳ билан қувошишнинг шоҳона бадий ифодасидан «Лисонут-тайр» инсон қўйилни ҳақидаги, бу қўйилнинг турли-туман кирралари, зуҳурларни очилишлари ҳақидаги достониди.

Узулугларга ёндашсан улгайсан, дебиладир. Омон Матжон ўз достонини «Қуш йули» атаси, ҳаравтанинг «Қуш тили»сидан турпо олиши билан асарнинг йўнилиши, мундарижаси ва бадий қабатларни белгилаб олгандек бўлади. Ҳазрат Алишернинг муборак сўзлари билан бошланган достон шунчаки бўлумаслиги, шунчаки бўлса билан ўзиганни ўзига жабр бўлни одамни бирор тарафдуда солади. Ҳадик ва умид билан достонни ўқий бошлаймиз.

Дастлаб кўз қўсусига (эпиграфни шундига десакмисан) тушади. Ташвишини осон бўлсин учун Раҳматлини Ш. Шарипов баҳарган нариш бейнине келтирамиз:

«Яна бир савол берувчи дени:
— Эй билимдон! Бу сафар қўнглимини жароҳатлади, Энди йўл кўши, шоҳ бозига оши бўлсан, айтгандек, унга жисмнига ва гамили жоннингни этади... Агар сен ўзигани унга ошию килмоқ истасан, унинг хузырларни ёниш, дард ва фано билан бор!»

«Яноб! «Сен ўзинг билан бирга ёвлиши ва дард олиб бор, зор жисмнига ва гамили жоннингни этади... Агар сен ўзигани унга ошию килмоқ истасан, унинг хузырларни ёниш, дард ва фано билан бор!»

«Лисонут-тайр»да талай савол жавоблардан бирн бўлмиш бу фикр Омон Матжон достонида марказий ўринин ишғол этади. Унавал айтгандекин, асарнинг ҳам тасмийларни тузумини, ҳам ички мазмун-мундарижаси ҳамда олий маъносини ич-чидан нурлантриб туради.

Достон уч маъно тарамига эга. Асар қархамонлари қушлар, шун-

Асарнинг учинчи маъно тарими қуш — қўнгил муносабати (достон бекиз «Кел, эй қўнгил қуши...») деги бошланмагани) ҳамда «Лисонут-тайр» билан «Қуш йули» воқеа тизимидағи жиддий фарқ устида воқеа бўлади.

Шоир буюк пирлар «панжасига панжак ураг экан» воқеа тизимида жиддий янгилек киритади. Бусиз мумкин ҳам эмасди — давр бўшка, ҳол бошқа, ҳолат бошқа. «Лисонут-тайр» аввалоро «Мантиқут тайр»дага қолипловчи воқеанинг тарни нуқтаси — қушлар Семургни излаши ва охир-оқибатда азоб-уқубатга чидаган ўтиз қуш — яъни ўзлари тимсо-

УЗБЕКИСТОН ҲАЛҚ ШОИРИ ОМОН МАТЖОН
ЧИНКАМ МАЪНОДАГИ ҲАЛҚ МЕҲРУ МУ-
ҲАББАТИГА САЗОВОР БУЛГАН ҶАЛАМ СО-
ҲИБИДИР. ИЖОДКОРНИНГ АСАРЛАРИ БУ-

лида Ҳаққа етишлари «Қуш йули»да тўй билан, тўй баҳона пир комил руҳларидан нахот излаш оруси билан алмашинади. Тўйга совга билан бирга бориш нияти ҳам тутгалиди.

Омон Матжон қушларни ўз пирлари тўйига етолмадилар ҳам, согваларини топшира олмадилар ҳам. Дарвоҳе, улар битти шоирни кўтириб, ўзларига келгандек бўлдилар, бир-бирларининг пижиларига тикилдилар.

Бир-бирларининг пижига...
Бир-бирларининг багрига...
Бир-бирларига...»

Бу тасвир қанчалик реал бўлса, шунчалик мажозий эмас. «Ғойдан келган овоз» айни шу ҳолатдан кейин пайдо бўлиши бежиз эмас.

Бадий адабиёт борлидига ҳамма нарсан тасвирлари мумкин, лекин унинг қўзгусида доним инсон туради. Достонда тасвир этилган қушлар куш, амма фақат қуш эмас, улар одамлар орасига кўчиб (ёни учиб), инсонларро ва ҳатто ҳақилларро воқеаларга ишора, код бўлни хизмат қилиши муминлиги азалий қонунтади. Бунда, албатта, ижодкорнинг бадий мўлжали, йўналтируви нигоҳи ҳам катта аҳамиятга эга.

Хуллас, қушлар ўз номи, феъл-атори, воқеадиги ишон ё бўндоц иши билан яъни тархи-муддаги айрим ҳодисалар, аламли, фокени воқеалар билан ишора берадилар. Улар ортидан муайян шахслар ёки шахс тиллари шундек кўришини туради.

Муаллиф қушлар воситасида сўнгги ўзи йилда Туркистон замини бошига тушган бало-қазолар, «Фоже узиши» (достондан ишон) бекалтарни бирма-бир тасвир ишни тизади. Кизиги шундани, одам бошига тушган бир бало қушлар бошида мингга дўнган экан. Уз-ўзини аяммаган ёл «қандайли» қушини аяргиди! Яна Лайлак сўзидан:

Ўмрида қушларга тош
отмаган эл,
Бир-бирини қиришга тушди
бейён.

Ота, бола, ини — бир-бирига ёв.
Бу ерда дастлабки иши маъно тарими бирини кетади. Қушлар ва одамлар Бутуннинг булаклари эканлиги англацилари. Бўлакка дарз етса. Бутун зиё-заҳматсиз Сувон МЕЛИ.

ОМОН МАТЖОН

ДУСТЛАРИМ
Бир дўстим бор менинг
шўх-шамол,
Аримайди лабидан кулгу.
Гоҳ қиласман унга ариз ҳол,
Лекин бунга парво қиласман у.
У кулду, билмайсан, дейди,
Бу кулдуни дунё ишини.
Жим кетаман, у ҳоҳламайди
Кудусининг дард бўлнишини.
Бир дўстим бор менинг
жимгина,
Уз гамида яшайди ёлғиз.

Вақтим етиб чиңса бу жоним,
Дардларимга ясалса якун,
Бу дунёни тарк этар оним
Эшингингдан ўтурман бир кун.
1965.

Ҳаёлимда яшар бир нарғис,
Альво-алвоин тонг вайда этар.
Лекин унинг алво рангни
Тонгда қўёш олар-да кетар.
Ҳаёлимда яшар бир нарғис,
Юлдузлардан ҳидлар жам этар.
Осимонимнинг хуш ҳидларин ҳам

ГУНГИ ҚУНДА ДУНЕНИНГ ҚУПГИНА ҲАЛҚ-
ЛАРИ ТИЛЛАРИГА ТАРЖИМА ҚИЛИНИБ,
УМУМИСОННИЯТ МАҲНАВИЙ МУЛҚИГА АЙ-
ЛАНИБ БОРМОҚДА.

Дайди еллар оларда кетар...
Ҳаёлимда яшаса ҳам ул,
Яшомлада дахлсиз буткуд,

МАСАЛ

Сим ҳалқада бир ит югурад,
Бўлар-бўлмас акиллаб турав.
Ҳуарар яқин меҳмон келса ҳам,
Яхши келса, ёмон келса ҳам,
Ҳураверар, каттами-кичик,
Безор қилди шу ола кучук!
Занжирининг қисқалигини,
Угрларининг усталигини
Билса ҳамки жуда кўн ҳуарар,
Сим ҳалқада тинмай югурадар...
Бошига ўйда ювов бир ит бор:
У кўп ҳурмас ва лекин ҳушшер!

ЭСКИ ҲОЧОҚ

Олис-олисларнинг бефарқ ёлида
Корайиб ётар бир ташландиқ
йоқ.

Чўтлар йўқдир унинг совуқ
кулида,
Энди босиб ётар чагири
яштоқ.

Унудими уни балки ёш сайдёх,
Иўлига кетдими айтмай ҳам
хайр?

Е тонганини бунда овунчли
даргоҳ

Шаҳар шовқинидан қувилган
шоир?

Ададен ўчоқлар курган бир
чўлон

Бир тун завқи учун куриб
кетдими?

Кора қаҳратонда балки
бирор он

Адашган йўлчини хушиуд
этдими?

Ҳа, қуршаб-қуриған қайсири
жонга

Ҳарорат бергандир ёниб-
тўлғаниб,

Ундан йиснганлар ўзга
томонга,

Узга ўчоқларга кетган ишониб...

Иллар ўтиб борар
чаъмоқларсизон,

Пойнисиз саҳрода бир ўчоқ
ётар.

Уни эслаб келар ҳар йил
Баҳоржон,

Бутун қирга лола гулханлар
ёқар!

Еғидраман унга гоҳ таъна:
«Ўйнаб-кулмоқ лайти,

ҳой, бу кеъ!».

«Эҳ, билмайсан, — дейди

у пурғам,

Бу дунёнинг дарду ташвиши!»

Жим кетади. Истамас у ҳам

Дардларининг култу бўлиши.

Куз ёса ҳам йўлларга ҳазон,

Кор кўмса ҳам борликини бутун,

Кўклям келиб, урса ҳам хандон,

Эшингингдан ўтурман бир кун.

Сочларнинг тушса ҳамки оқ,

Пешантини босса ҳам ажин,

Кирганди ҳам гавдамга титроқ,

Эшингингдан ўтурман бир кун.

Майли, шунда танимсанг ҳам,

Ёки десант кўрмайни турғим,

Ёним ютиб, болни килиб ҳам

Эшингингдан ўтурман бир кун.

Мени демай юмсанг ҳам кўзининг,

Хонанг қолса зулматга тутқун,

Хотирингта шам бўлиб ўзим,

Эшингингдан ўтурман бир кун.

Халқ сўзи редакцияси

жамоаси газета ходими Жа-

полиддин Сафоевга бувиси

ЗУХРО МОМОНИНГ

вафот этталиги муносабат